

Martineau Jakab.

(1805—1900.)

Martineau (olv. Mártinó) Jakab őse Martineau Gaston hugenotta menekült orvos volt, aki 1693-ban telepedett le Angliában Norwich városában s vette feleségül Pierre Máriát. Martineau Jakab a könyvben közölt beszédek szerzője 1805. Április 21-én született, Martineau Tamásnak és Rankin Erzsébetnek volt hetedik gyermeke. Szülővárosának középiskoláját elvégezve, Bristolba ment a Carpenter Lant iskolájába. Egy ideig műszaki gyakorlatot folytat, majd azzal szakítva, a Manchester Collegeba lép (akkor Yorkban volt ez az intézet, ma Oxfordban van) s 1822—1827-ig a papi pályára készül. Carpenter iskolájában egy évig tanít s aztán Dublinban az Eustace-utcai templom lelkésze lesz. 1832-ben Liverpoolba költözik, hol mint lelkész huszonöt évig marad. 1840-től Manchester Collegeban tanári állást tölt be s az intézetnek Londonba költöztetése után négy évvel (1857) ő is Londonba megy. Itt a Little Portland-utcai templomnak is tizenkét évig rendes lelkésze (1860—72); két évi társlelkészség után (1858—60), mialatt a neves Taylerrel szolgált, mint Tayler utóda a Manchester College igazgatója lett s e tisztelet egész nyugalomba vonulásáig (1885) töltötte be. Londonban halt meg 1900 január 11-én. Öt egyetemtől nyert doktori fokozatot. Harvard egyetemtől (Amerika) 1872-ben L. L. D. (Doctor Legum, Jogtudományok doktora); Leydentől 1874. S. T. D. (Doctor Sanctae Theologiae, theologiai tudományok doktora); Edinburghtól 1884. D. D. (Doctor Divinitis, Istenről való tudományok doktora); Oxfordtól 1888-ban D. C. L. (Doctor Legum Civilium, polgári törvények doktora); Dublintól 1891-ben D. Litt. (Doctor Literaturae, az irodalom doktora).

Főművei „The rationale of religious inquiry (1836); Discourses in Defence of Unitarianism (1839); Endeavours after the Cristian Life (I-ső sorozat 1843, második 1847), Hours of Thoughts on Sacred Things (1876 és 1879); Types of Ethical Theory (1885); A study of religion (1888); The Seat of Outhority in Religion (1890); Essays, Reviews and Adresses (1890); Prayers (1891).

Martineau 1836-ban megjelent művében jelezte, hogy feleletet fog adni arra a kérdésre: Miben áll a Kereszténység? Félreteszi a vitatkozó hangot s „az emberi élet és hit szivéből” hoz elő valamit. A Törekvésekben* a beígért felelet van megadva. Negyedik kiadásához (1866) írt előszavában Martineau maga elégtétellel állapítja meg, hogy jóllehet az ember gondolat- és érzésvilága a Törekvések írása óta sokat változott, a beszédekben kifejezésre juttatott megállapítások mégis változatlanul megállanak. Az 1907-es kiadás előszavában a Törekvések így van jellemezve: „A theologiában s főleg a biblia-kritikában a Törekvések megjelenése óta számos és jelentékeny változás történt, de az emberi szív legtisztább igazságait és vágyakozásait tekintve, a Törekvések a vallás azon nagy könyvei között foglal helyet, melyeket azok szeretnek, akik nem azt keresik, ami kereszténységről beszél, hanem azt, ami keresztény”. A Törekvések Carpenter megállapítása szerint eleinte nem nyert széleskörű elismerést. Később nagy emberek mint Hutton Richard, Cobbe P. Ferenc, Robertson W. Frigyes vallomást tettek életükre tett hatásáról; Huxley magával vitte egy kötetét déli, tengeri utazására.

Carpenter mondja, hogy a Törekvések már régóta a tizenkilencedik század angol vallásosságának legválogatottabb megnyilatkozásai között foglal helyet. Az 1907-iki kiadás második kötetének előszavában olvassuk: „Beszédeknek kiadása, elő-

*Törekvések Keresztény Életre vagy eredetiben Endeavours after the Christian life, annak a két kötetnek a címe, melyekből e beszédek véve és lefordítva vannak.

adásuk után hatvan évvel, ritkaság; ámde a Törekvések vallási klasszikus s számos kiadása jelent meg a közbeeső idő alatt. Olvasói látni fogják, hogy ami a jelen vallásos gondolkozásban legmélyebb és legjobb, azzal ma is összhangban van. Okát ne keressük messze. Amint Fairbairn megjegyzi „Martineau az Örökkévaló bámulatának légköréből, annak megértésével tekint az emberre, akinek Isten tölti be gondolatait“. Az idézett mondatok igazságát ma is szilárdnak tartom, amikor a Törekvések két kötetének néhány beszédét, megjelenésük után száz évvel, magyar nyelvre lefordítva kiadás alá bocsátom.

A prédikációról, annak szerkezetéről és stílusáról Martineau-nak egészen egyéni felfogása van. „Mondanivalóim eredeti formáját — írja Martineau — úgy amint a szószék számára elkészítve voltak, megtartottam. Sohasem rokonszenveztem lelkészeknek azzal az eljárásával, hogy az anyagot, ami eredetileg beszédben volt feldolgozva, mikor nyomda részére dolgoznak, más név vagy forma mögé rejtik. Nem tudom, hogy lehet szonettet levél, vagy balladát leírás formájába öltöztetni. Rossz prédikáció az, amelyből értekezést, sőt az is melyből jó orációt lehet készíteni. Vallásnak és költészetnek rokonságánál, sőt végső fokon azonosságánál fogva a prédikáció a lélek lírai megnyilatkozása olyan személyen keresztül, akinek szíve Istennel kapcsolatot tart fenn. Örömben és bánatban, szeretetben és reménykedésben egyaránt elmélyedő gondolatok kifejezésre juttatása. Amilyen mértékben teret engedünk ennek a felfogásnak, vagy ezzel ellentétben az okoskodó és feddő elemnek, olyan mértékben vonulunk vissza az igazi prófétai hivatástól a papihoz, vagy a vallástól a pusztán erkölcsihez. Az a szolgálat amely csupán oktat és rábeszél, mely elsőhelyen az Értelemhez és Akarathoz szól, mely való tényekkel és okoskodásokkal, biztatásokkal és félemlítésekkel dolgozik, nyújthatja a tanterem előadásait, az oltár parancsait s a hitvalló kimagyarázásait; de az Istenről való igazi bizonyosságtételig, az érzelemnek és lelkiismeretnek addig a személyes

kiömléséig, ami a protestáns prédikációt a közönséges homiliától megkülönbözteti, el nem jut. Ha ezt a megkülönböztetést szemelőtt tartanak, kevesebben kívánnák az elmélyedés nélkül összeállított beszédet, ami világosságával, meggyőző érveivel, előadásával bámulatba ejthet, de miként rögtönzésből maradandó értékű költemény sohasem született, maradandó hatást elmélyedés nélkül összeállított beszéddel elérni nem lehet. A nyilvános istentiszteletet az emberek testvéri közösségének érzete, az Istenre tekintő vágyak és gondolatok fellángolása teszi s ezek a gondolatok magány szülöttei. Ezeknek őszinte kiömlését a gyülekezet puszta látása akadályozza. Ha előzetesen buzgón lerögzítve voltak, a zavaró körülmény ellenére is kifejezésre lehet őket juttatni. De lendületüket mindaddig meg nem kapják, míg egészen kivételes lelki elvonatkoztatással, a gyülekezet jelenlétét el nem feledjük s a lélek magányát vissza nem állítottuk. Az elmélyedés és kidolgozás nélküli beszédre való készség művelése polgári és erkölcsi célok szolgálatára kétségtelenül érdemes. De ha valaha az igehirdetés eszközüül elfogadják, a szószék — megengedem — szélesebb, de sokkal alsóbbrendű hatást fog gyakorolni. Hittani vitáknál, társadalmi, erkölcsi és politikai beszédeknel kitűnően beválhat, de az igehirdetésben ez legnemesebb elemének, a vallásnak lenne rovására".

„Sok nagytekintélyű modern hitszónok van, — olvassuk az 1907-es kiadás előszavában — kinek beszédeit nehezen lehetne a lélek lírai megnyilatkozásának nevezni. Martineau prédikálása nem a népnél, hanem a művelt embereknel ért el hatást. E hatást sokkal jobban lehet érezni olvasásuk, mint hallgatásuk alkalmával. A változás — amit ő sajnálatosnak ítélt — csakugyan bekövetkezett. A beszéd ma sokszor olyan, mint az újságcikk — jelentéktelen esemény, vagy gyorsan elrepülő gondolat könnyed kezelése. Nem szükséges elfogadnunk Martineau-nak a prédikálás elméletére vonatkozó meghatározását annak megállapításához, hogy beszédeit lehe-

tetlen csendesen úgy elolvasni, hogy ne éreznők magunkban isteni érintését annak, ami lelkünkben legjobb és legemelkedettebb".

Martineau magát unitáriusnak vallotta s új igazságok kijelentése számára, elméjét természetszerűleg nyitva tartotta. Egy hosszú életen át úgy bölcsészeti, mint hittani nézetei lényeges változáson mentek át; lezárt nézetei *Seat of outhority in religion* (Tekintély helye a vallásban) c. művében található. Beszédei vallásosság és reménység általános forrásaiból fakadnak s ez az oka annak, hogy túlélik a theológiában történt változásokat.

Hertbert Pál a megelőző nemzedék vallásos életéről Történelmében ezt mondja: „Az összes akkor élő Nonkonformisák között* a legtanultabb, legékesenszólóbb és bölcsészetileg legképzettebb Dr. Martineau.” Ennél is magasabbra emeli Gladstone, aki Miss Cobbeval beszélgetve Martineauról így nyilatkozott: „az élő gondolkozók között kétségtelenül a legnagyobb.” Miss Cobbe széles világon szerzett tapasztalatai alapján írta, hogy „azok közül, akiket ismert, legnagyobb hatást rá Martineau tett (homogenitásával) önmagához való hűségével. Martineau, amire kezét rátette, jellemét mindenbe belevitte, akár jelentéktelen, akár nagy dologról volt szó, mindent teljes odaadással végzett.” Nem kevésbé kiváló orthodox theologus mint Fairbairn igazgató mondja, hogy „tisztultabb gondolkozásu, kitünőbb képzelettel megáldott, erősebb ellemű és tisztább szellemű ember, mint Martineau Jakab, nem élt a tizenkilencedik században.” Mikor ezeket a nagy neveket és jelentős nyilatkozatokat leirom, előmbe tolul a kérdés, hogy méltónak találnak-e olvasóim Martineau gondolatainak nyelvünkön tolmácsolására? Érzem, hogy nem vagyok erre méltó. Elérkezettnek látom azonban az időt arra, hogy Martineaunak néhány beszéde, tekintve, hogy világirodalmi mértékkel mérve is, a vallásos irodalomban első helyen állanak, olcsó kiadásukat ezelőtt harminc évvel Angliában a vasúti állomások könyves-

* Anglikán egyházon kívülálló protestánsok.

boltjaiban is ott láttam — magyar nyelven is olvasható legyen. E munkára bátorítást nyerek azokból a nyilatkozatokból, melyekkel bírálóim néhány fordításomat kísérték s abból a tényből, hogy harmincöt éves lelkeszi pályámon a Törekvések két kötete mindig kezemnél volt és sohasem fordultam hiába Martineauhoz lélekért és vigasztalásért. Bár törekedtem a beszédek hű visszaadására, érzem, hogy amit nyújtok, úgy a tartalom, mint az irány súlyosságában Martineau alkotásainak csak gyenge árnyéka. Lelki adottságom sem egészen hiányzott tartalmuk átéléséhez. Martineau gondolatainak mélysége és kifejezésük szépsége nem egyszer remegtették meg lelkemet, mikor itt, gyermekjátékaim színhelyén, szülem sírjától néhány méterre, súlyos megpróbáltatás után, csendes szobám íróasztala mellett, azokon keresztül tekinthettem be a lélek mélységeibe. Amíg hivatottabb ember anyanyelvünkön Martineauhoz méltóbb emléket állít, hirdessék e beszédek magyar nyelven addig is Martineaunak, az unitárius szentnek lelkeségét.

Nem részesültem abban a szerencsében, hogy Martineaut személyesen láthattam volna. Mikor Angliába mentem (1906), testszerint már nem élt. 1907 tavaszán azonban, mint a Manchesteri Unitarian College növendéke, Gordon igazgató szíves közbenjárása folytán egy hétig a Törekvések írója unokatestvérének, Martineau Dávidnak voltam Londonban vendége. Elöttem áll most is a jelenet, amint a népes család tagjai, felnőtt férfiak és nők szobáikból vasárnap a földszinti étkezőbe a reggelihez felterített asztalhoz jöttek. A ház ura, Martineau Dávid, a reggeli imádságot térdre borulva az ülőszékén elhelyezett könyvből csendes áhitattal olvasta. Ez áldott pillanatok óta harminchat év telt el s minél távolabb visz tőlük az idő, annál szebbnek látom a londoni csendes jelenetet a Martineau családban.

Beszédek más nyelvre átfordításának és kiadásának gyakorlati célja is lehet. Egy szépen kidolgozott tartalmas beszéd elolvasása indíthat arra, hogy tartalmát magunkévá téve mi is

elmondjuk, vagy önálló beszéd írására is nyújthat ihletet. Mikor elmélyedésre ideje vagy alkalma nincsen, helyesen cselekszik a gyakorló lelkész, ha neves hitszónokok kész anyagát használja fel. Ilyenkor is alkalma van megfigyelni, hogy prédikálása milyen hatást vált ki hallgatóiból. Martineau beszéd előadása után alkalmam volt megállapítani, hogy a templomi hallgatóság valóság után vágyakozik. Mikor egy karácsonyi ünnepen Martineau-nak A Keresztény Ember Békessége c. beszédét itt Jánosfalván elmondottam, gyülekezetem egy tagja olyan szavakkal méltatta beszédemet, ami arra mutatott, hogy hallgatóm megkapta azt a lelki érintést, amit Martineau beszédeiből nyerünk. Falusi iskolát végzett bibliaolvasó, bámulatos erkölcsi érzéssel, ítélőképességgel megáldott hívem nyilatkozata részemre feledhetetlen bizonyítéka a székely ember lelkeségének és vallásosságának.

A fordítást ezelőtt hét évvel készítettem s még akkor átadtam kinyomatásra az Iratterjesztőnek. Életem legemelkedettebb napjai maradnak, melyeken a beszédekkel foglalkoztam, melyeknek lefordítását már Jakab Elek történetírónk szorgalmazta. Boldog lennék ha tervem, hogy valamennyi időre Martineauhoz még visszatérhessek, sikerülne. A kiadással együttjáró aggodalmam onnan származik, hogy aki e beszédek nyelvezetét megelőző két fordításos könyvem (Dr. Gladden: Keresztény Pásztor és Clark: Mindennap vallása) szövegével összehasonlítja, könnyen arra a gondolatra jut, hogy azok megjelelése óta vagy az angol nyelvet felejtettem el, vagy anyanyelvem kezelésében állott be hanyatlás. Üsse fel bírálóm az 1907-es kiadás első kötetének 70. oldalát, s olyan mondatot talál ott, amely negyven sorból áll. Hiába keressük itt Clark rövid, pattogó mondatait. Martineau hosszú hullámokban hömpölygő mondatokban mond el örökkévalóságba kapcsolódó gondolatokat és olyan világos látással, amilyennel mi a mindennapi apró történéseket nézzük.

Martineau életrajza fokok kötetekben van megírva (Dru-

mond és Upton, Carpenter, Hall). E rövid életrajzhoz az adatokat a Törekvések két kötetének (1907) előszavaiból s a Memorable Unitarians-ből vettem.

A kéziratot Dr. Gál Kelemen ny. kollegiumi igazgató, tanügyi főtanácsos, volt tanárom olvasta át és a könyvecske megjelenésében is támogatott, amire mindig hálásan gondolok. A nyomdába adott szöveg feleségem, Papp Erzsébet kezeírása.

Jánosfalva, 1943. november hava.

Kiss Sándor.